

СИСТЕМА ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ Т.Г. МАСАРИКА НА ПРОБЛЕМИ МАЛИХ НАРОДІВ І НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

SYSTEM OF LEGAL VIEWS BY T.G. MASARYK ON THE PROBLEMS OF SMALL NATIONS AND NATIONAL MINORITIES

Турияница В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У дослідженні розкрито систему правових поглядів Т.Г. Масарика на проблеми малих народів і національних меншин та на напрями їх вирішення.

Ключові слова: права, імперії, титульна нація, недержавні нації, малі народи, національні меншини, реалізація прав.

В исследовании раскрыта система правовых взглядов Т.Г. Масарика на проблемы малых народов и национальных меньшинств и на направления их решения.

Ключевые слова: права, империи, титульная нация, негосударственные нации, малые народы, национальные меньшинства, реализация прав.

The study revealed a system of legal opinions by T.G. Masaryk on the problems of small nations and national minorities and on the ways of their solution.

Key words: law of the empire, titular nation, not state of the nation, small peoples, ethnic minorities, implementation of rights.

Постановка проблеми. Система правових поглядів Т.Г. Масарика багатоаспектна. Вона й сьогодні в процесі глибоких багатовекторних інтеграційних процесів не втратила свого як теоретичного, так і суто прикладного значення. Кінець ХХ століття – початок ХХІ століття став новим етапом державотворчих процесів на планеті. Історичний досвід малих народів і національних меншин, які перебували у складі різних імперій, засвідчує відродження та становлення нових держав і розвиток прав національних меншин.

Наше дослідження спрямоване на один із сегментів правових поглядів Т.Г. Масарика – на правове забезпечення малих народів і національних меншин.

Актуальність теми дослідження. Концепція етнополітики та її принципи, які розробив і втілював у практику життя Т.Г. Масарик, не мають і на сьогодні однастайних висновків у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. По-різному оцінюють цю проблему науковці, часто їх висновки докорінно різняться. Такий стан обумовлений різними об'єктивними історичними чинниками. Однак вказана проблема має актуальне значення в наш час. Враховуючи її теоретичне і практичне значення, вона сьогодні вимагає нових підходів в узагальненні системи поглядів Т.Г. Масарика на проблеми малих народів і національних меншин та використання набутого правового досвіду в реаліях сьогодення.

Мета статті полягає в розкритті системи правових поглядів Т.Г. Масарика на проблеми малих народів і національних меншин з проекцією їх засад на сучасні процеси розбудови національних держав, права і демократії в плані етнонаціональної політи-

ки, правового механізму вирішення проблем у полі національної державі.

Стан опрацювання. Ця проблема, особливо в період нової хвилі національного відродження і побудови демократичних держав, почала привертати увагу зарубіжних і вітчизняних дослідників у кінці ХХ століття та на початку ХХІ століття. У цьому плані привертають увагу роботи чеських, словацьких (Я. Галандауер, П. Мосні, Я. Опат, Я. Ріхлік, М. Сладек), вітчизняних (Ю.М. Бисага, С.В. Віднянський, О.П. Кравчук, В.В. Лемак, М.В. Нагорняк, Є.М. Стадник), російських (Т.С. Матвеева, Т.П. Сухомлинова) та інших дослідників.

Виклад основного матеріалу. Майже всі великі держави Європи були імперськими системами. Однією з таких моделей була і дуалістична Австро-Угорщина. Згодом вони під тиском національно-визвольної боротьби народів за повноту громадянських прав зазнали радикальних змін або були зруйновані. Почали утворюватися нові держави, відмінні від попередніх за своєю метою, правовою рівністю громадян, толерантною спрямованістю до життя різних націй і народностей. «Як і в давній період, вперед виходили народи, які сформували національну свідомість, самоврядування і автономію» [1].

Після Першої світової війни почався період закріплення у Європі рівних прав для всього населення, відстоювання принципу національного суверенітету, конституційної збалансованості у поліетнічній державі рівних прав, свобод і представництва у владі. Це по суті був великий рух європейських народів до нового розуміння громадянського суспільства, суспільства, про яке йшлося в попередні історичні ета-

пи розвитку людства. Зрештою це було національне облаштування нової Європи.

Людина є творцем своєї долі і людства взагалі. Саме від її позиції і залежать реформи. Масарикова філософська «теорія людини» про вільну, самобутню особистість зародилася в задушливій атмосфері Австро-Угорщини з жорстокими утисками прав німецьких і угорських народів. Із позицій реформатора і державотворця Т.Г. Масарик домагався втілення принципу верховенства права, справедливості та рівності. Саме вони мають стояти над владою, а майбутнє індивіда і людства, на його думку, в його руках, не потрібно віддаватися сліпій вірі, а творити долю [2].

Напередодні та після Першої світової війни інтерес Т.Г. Масарика зосереджується на аналізі процесів, що відбуваються в імперіях взагалі і в Австро-Угорщині зокрема в контексті прагнень малих народів і національних меншин. Його увага була прикута до реалій та їх динамічного розвитку в плані поняття суті права малих народів і національних меншин та правової інституалізації рівноправності перед законом. У контексті комплексного підходу до розв'язання цієї проблеми вона стає в епіцентрі філософсько-правових поглядів Томаша Масарика.

Із 1882 року (з часу переїзду Т.Г. Масарика з Відня до Праги) національні проблеми стали для нього особливо важливими і обумовлювалися, насамперед, історичним процесом та позбавленням державності малих народів. Філософія Т.Г. Масарика в цьому плані базувалася на загальнолюдських цінностях: він обґрунтовував і обстоював природне право малих народів на захист своїх прав і повну незалежність. Оцінюючи європейську кризу та хід Першої світової війни, він у 1915 році у лекції «Про проблему малих народів у сучасній кризі», виголошеній у Лондоні 19 жовтня, наголосив на тому, що метою цієї війни повинна стати свобода, рівність і рівноправність, тобто здобуття всіма народами незалежності і утворення нових держав – чеської, польської, угорської, румунської та югослов'янської, тобто держав малих народів, бо саме вони зазнають утиску від держав-сусідів, політика яких негативно впливає на їх розвиток [3].

Т.Г. Масарик акцентував також увагу і на тому, що США, країни Антанти повинні підтримати малі народи у створенні держав, бо ті мають право й можливості для самостійного, культурного й державного розвитку. Після війни процес утворення держав малих народів повинен початися з поділу Австро-Угорської імперії [4].

Міжнаціональні відносини, проблеми малих народів і національних меншин, їх права та захист стали предметом вивчення Т.Г. Масарика ще до початку Першої світової війни. Зазначимо, що еволюція поглядів Т.Г. Масарика на вказану проблему докорінно трансформувалася. Він розглядав Австро-Угорську імперію як країну малих народів та відламків народів, яку необхідно перетворити на федерацію рівноправних народів, де б вони та національні меншини задовольняли свої національні інтереси. Аналіз

справ у державі докорінно змінює його погляди і ставлення, на його думку, до спорохнявілої монархії [5]. Всі свої зусилля тепер він спрямовує на розвал Дунайської імперії і здобуття малими народами і національними меншинами повної незалежності, свободи і рівності.

На перших порах він вважав дуалістичну державу такою, що може стати демократичною країною. Однак при поглибленому аналізі процесів, що відбувалися у Європі взагалі та Австро-Угорщині зокрема, Т.Г. Масарик докорінно змінив свої погляди на цю проблему і прийшов до такої оцінки і висновків: Австро-Угорщина є організованим насиллям меншості (угорців, австрійців) над більшістю (чехами, словаками, русинами, сербами та іншими народами) [6]. Це було ще одним підтвердженням висновків, які свого часу (в середині XVII століття) зробив його співвітчизник – філософ, творець нової демократичної системи навчання і виховання Ян Амос Коменський, працюючи в угорському місті Шарошпоток над реорганізацією освіти: кожен народ і національні меншини, які проживають під короною цієї держави, мають мати природні права на соціально-економічний розвиток, освіту, культуру [7]. Доречно відзначити, що Т.Г. Масарик, як зазначає чеський дослідник М. Маховець, був «першим чеським послідовником Я.А. Коменського, котрий зайнявся проблематикою світового значення» [8].

Особистість Т.Г. Масарика у трансформаційних змінах Центрально-Східної Європи незаперечна. В умовах боротьби держав-сусідів та Росії за контроль над Підкарпатською Руссю він відіграв як авторитетний політик, філософ і державотворець провідну роль у необхідності приєднання краю до новоутвореної держави [9].

Проекти об'єднання Європи Т.Г. Масарика базуються на засадах свободи, демократії та співпраці. Їхня мета – всебічна інтеграція та дотримання балансу принципів централізму, автономізму і самоврядності. У праці «Нова Європа. Слов'янська точка зору» Т.Г. Масарик висунув концепцію трансформації «старого континенту» з метою надання прав малим народам, аргументував необхідність їх об'єднання у федерації, міждержавні та міжнародні об'єднання, «що є єдиною розумною метою людства» [10]. «Розвиток людства виявляється справді і в повному сенсі цього слова розвитком взаємності, культурного, мовного і популяційного синкретизму», – зазначив він [11].

Самі нації Т.Г. Масариком трактувалися як відгалуження людства, яким незалежно від їх чисельності необхідно забезпечити рівність. Важливість малих націй у розвитку людства він підтверджував прикладом давніх греків та євреїв, симбіоз досягнень яких визначив основні обриси європейської культури. Сформованому на той час ідеалу як сукупності рівних, незалежних і демократичних великих і малих держав, які змагаються між собою, Т.Г. Масарик залишився вірним упродовж своєї діяльності [12]. Він був категоричним противником ідеї обраних народів, на основі якої виникли ідеології пангерманізм-

му, російського панславізму, а також націоналізму і расизму. Т.Г. Масарик сформулював право малих народів на національне самовизначення (політичну незалежність), доводив життєздатність малих держав (з урахуванням економічних чинників і зрілості їхніх культур) [13].

Актуальною була проблема мовної політики у поліетнічних державах щодо національних меншин. Це добре усвідомлював Т.Г. Масарик, а тому в «Примітках до мовного закону» (30 серпня 1919 року) зазначав: «Всі її мови є мовами державними, при чому одна із них є „primus inter pares“, оскільки цього вимагає цілісність центрального управління». Адже «національний принцип вимагає національної рівності. Це значить, що національний індивідуалізм малих націй має бути визнаний поруч із індивідуалізмом великих націй».

Висновки. Погляди Т.Г. Масарика обґрунтовані, переконливі та підтвердженні практикою. Вони базуються на процесах історичного розвитку держав, падінні імперій та ролі в них людини і громадянина, на принципах гуманізму, демократизму, гідності особистості як найбільшої цінності суспільства і держави.

Т.Г. Масарик вважав себе за освітою свідомим європейцем-західником [14]. Правові погляди його базувалися на загальнофілософському світогляді – світогляді реальної історичної та суспільно-політичної дійсності. Вивчаючи філософію у Віденському університеті, Т.Г. Масарик захопився напрямом ідеалізму і течією позитивізму. Особливо на його погляди вплинула філософія Платона, який був автором вчення про ідеальну державу. Творчості останнього була присвячена і його докторська дисертація «Сутність душі за Платоном: критичне вивчення з емпіричних позицій». Сам Т.Г. Масарик зізнавався, що його поглядам характерний «конкретизм» – мислення, що відкидає неемпіричне і надемпіричне знання, але визнає не тільки розум, але й почуття і волю, «приймає людину в її цілісності» [14]. Однак, як зазначає

А.Ф. Карась, він не сприймав одностороннього реалізму, який залишає поза увагою чуттєву і вольову сферу людини і народу [15].

Значний вплив на формування правових поглядів Т.Г. Масарика мала англо-саксонська система лібералізму та демократії. Він вважав її найпрогресивнішою в організації суспільства та прагнув на її основі демократизувати державу Габсбургів і розв'язати її національні проблеми. Перелом у поглядах Т.Г. Масарика на цю проблему відбувся напередодні та в ході Першої світової війни. Проаналізувавши всі процеси, він зрозумів, що його плани модернізації суспільства (перехід від теократії станового типу до демократії), демократизації і федералізації монархії суперечить австрійській доктрині династичного централізму [17].

Томаш Масарик теоретично обґрунтував можливість нової Європи, роль і місце малих народів на континенті та в світі. В об'єднаній Європі мають враховуватися інтереси великих і малих націй, при цьому кожен народ зберігатиме свою національну ідентичність. Це і є демократизація і поступ у розвитку людства. Філософсько-правова обґрунтованість далекоглядних правових поглядів Т.Г. Масарика підтвердилася.

Висловлені Т.Г. Масариком ідеї правового забезпечення малих народів і національних меншин надзвичайно цінні та повчальні, слугують політико-правовим дороговказом для новоутворених держав, що виникли в кінці ХХ століття – на початку ХХІ століття. Його система поглядів є складовою загальнолюдської правової скарбниці. Правовий потенціал поглядів Т.Г. Масарика переважно незаперечний, а інколи суперечливий і неоднозначний, що в дечому обумовлено складними процесами історичного розвитку взагалі та станом проблем того періоду.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на напрямі реалізації ідей Т.Г. Масарика, які не втратили цінності в наш час, з урахуванням сучасного стану та широкомасштабних глобалізаційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гойтейн Ш.Д. Евреи и арабы / Ш.Д. Готейн. – М., 2001. – 220 с.
2. Масарик Т.Г. Теория и практика / Т.Г. Масарик ; пер. с чешск. ; отв. ред. Н.П. Нарбут, Е.Ф. Фирсова. – М. : Изд-во РУДН, 2003. – 480 с.
3. Masaryk T.G. Élete, működése és hatása / T.G. Masaryk. – Bratislava, 1930. – 416 s.
4. Масарик Т.Г. Добірні думки. З нагоди 75-ліття (1850–1925) / Т.Г. Масарик. – Прага, 1925. – 412 с.
5. Масарик Т.Г. Світова революція за війни та у війні 1914–1918 / Т.Г. Масарик. – Львів, 193. – 257 с.
6. Masaryk T.G. Nova Evropa / Stanovisko Slovanske. – Brno, 1994. – S.101.
7. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения : в 3 т. / Я.А. Коменский. – М., 1939–1941. – Т. 2. – 1940. – 228 с.
8. Machovec M. Tomáš Garrigue Masaryk / M. Machovec. – Praha : Melantrich, 1968. – 169 s.
9. Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині : автореф. дис. ... докт. іст. наук у формі наук. доповіді / С.В. Віднянський. – К., 1997. – 71 с.
10. Віднянський С.В. Масарик Томаш-Гарріг / С.В. Віднянський // Енциклопедія історії України / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2009. – 790 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Masaryk_T_G.
11. Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком / К. Чапек ; пер. з чеськ. Л.Кіцила, післясл. М. Нагорняка. – Львів, 2010. – 410 с.
12. Кравчук О.П. Європейська ідея Томаша Масарика / О.П. Кравчук // Проблеми слов'янознавства. – 2013. – Вип. 62. – С. 50.
13. Souvbigou A. Tomáš Garrigue Masaryk / A. Souvbigou. – Praha, 2004. – 349 s.
14. Kovtun I. Masarykův triumf. Přeběh konce velké války / I. Kovtun. – Praha : Odeon, 1991. – S. 30–31.
15. Карась А.Ф. Людина, суспільство, демократія у поглядах Томаша Гаррика Масарика / А.Ф. Карась [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.universum.lviv.ua/archive.